

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»  
Факультет політології, психології та соціології  
Кафедра політичних теорій

**БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА**

052 «Політологія»

на тему:

«Гібридні війни та їх вплив на національну безпеку»

Виконав здобувач IV курсу , групи \_\_\_\_

Галузь знань 05 «Соціальні і поведінкові  
науки »

спеціальність 052 «Політологія»

Очеретяний Денис Дмитрович

Керівник: к.політ.н., доц. Завгородня Ю.В.

Рецензент: к.політ.н., доц. Краснопольська  
Т.М.

Кількість балів: \_\_\_\_\_

## ЗМІСТ

|                                                                                             |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП .....</b>                                                                          | <b>3</b>  |
| <b>Розділ 1. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми «Гібридних війн» .....</b>    | <b>6</b>  |
| <b>1.1 Теоретичні аспекти вивчення проблем «Гібридних війн» .....</b>                       | <b>6</b>  |
| <b>1.2 Аналіз та характеристика аспектів «Гібридних війн» .....</b>                         | <b>11</b> |
| <b>Розділ 2. Вплив "гібридних війн" на національну безпеку України .</b>                    | <b>17</b> |
| <b>2.1 Основні технології «гібридних війн», що використовуються проти України .....</b>     | <b>17</b> |
| <b>2.2 Заходи, що вживаються для безпеки України щодо протидії «гібридним війнам» .....</b> | <b>30</b> |
| <b>ВИСНОВКИ .....</b>                                                                       | <b>36</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                       | <b>39</b> |

## ВСТУП

Гібридна війна багато в чому метафізична і важковловима. Вона скрізь і водночас ніде. Пізнати й усвідомити всі її складові свіжим поглядом збоку дуже важко, як і внутрішньо сприйняти той факт, що гібридна агресія вимагає гібридної оборони, а не пошуку класичних відповідей на сучасні запитання.

Дмитро Кулеба,  
посол з особливих доручень МЗС України

Феномени війни і миру існували від початків державотворення, були в центрі уваги правителів і військових. Війна є реальною складовою частиною навколишнього світу. Порівняно з іншими суспільними явищами тільки війна, як правило, з'являлася майже нізвідки і могла дуже довго тривати. З огляду на свою теоретичну і практичну вартість війна була предметом зацікавлення філософської і суспільної думки від початків історії людства. Потягом століть мислителі і вчені шукали шляхів уникнення війн. Без уважного дослідження війни не можна зрозуміти шляхів формування сучасного світу, як і знайти відповідь на питання, чому й далі воюють навіть найбільш розвинуті суспільства.

У першій половині XX століття відбулося дві світові війни, в яких загинули десятки мільйонів людей. Було завдано величезної шкоди людству, яке у своєму розвитку призупинилося. З іншого боку, саме подальша гонка озброєнь частково стимулювала прогрес людства у справі освоєння космосу, пошуку альтернативних джерел енергії, забезпечення ефективних засобів передачі інформації та зв'язку. Військові бюджети провідних країн світу прямо або опосередковано намагалися компенсувати втрати, завдані бойовими діями. Всесвітньо відомий теоретик воєн Карл фон Клаузевіц називає війну «організованим насильством, що ставить перед собою політичні або соціальні цілі». На його думку, «війна є не лише справжнім хамелеоном,— оскільки вона дещо змінюється в кожному конкретному випадку,— у своєму загальному

зовнішньому прояві вона також, унаслідок властивих їй невід'ємних властивостей, є дивною трійцею. Первісні насильство, ненависть і ворожнеча, що розглядаються як сліпі сили природи; гра випадку і можливості, усередині якої вільний поєднуватися творчий дух; і певний елемент субординації як знаряддя політики, що робить її залежною від чистого розуму».<sup>1</sup>

На заміну класичним військовим агресіям приходять так звані «гібридні війни», що мають прихований характер та ведуться, переважно, у політичній, економічній, інформаційній і соціальній сферах. Збройні сили для вирішення окремих завдань залучається в невеликій кількості. Центр зусиль зміщується з фізичного знищення супротивника в рамках масштабної війни до вживання засобів «м'якої сили» проти країни-супротивника з метою дезінтеграції та зміни її керівництва, включення до сфери свого впливу. Тема «гібридної війни» є сьогодні актуальною та потребує детального дослідження її суті, складових, форм і способів ведення.

**Мета і завдання бакалаврської роботи.** З огляду на зазначене вище *мета бакалаврської роботи* полягає у дослідженні *теоретико -методологічні основи поняття «гібридних війн» та впливу «гібридних війн» на національну безпеку України.*

Мета досягається через вирішення таких завдань:

- розглянути *теоретичні аспекти вивчення проблем «Гібридних війн»;*
- проаналізувати та охарактеризувати *аспекти «Гібридних війн»;*
- розглянути основні технології «гібридних війн», що використовуються проти України
- проаналізувати *заходи, що вживаються для безпеки України щодо протидії «гібридним війнам».*

**Об'єктом бакалаврської роботи** вплив гібридних війн на національну безпеку.

---

<sup>1</sup> Клаузевиц К. фон. Принципы ведения войны / Пер. с англ. Л.А. Игоревского. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. — С. 30.

**Предметом дослідження** є поняття гібридних війн.

**Методи дослідження.** При аналізі механізмів реалізації інформаційної політики застосовувались як загальні (діалектичний, аналіз та синтез), так і спеціально наукові методи (інституційний, формально-логічний, системний, історичний тощо).

**Структура бакалаврської роботи.** Структура зумовлена логікою, предметом, метою та завданнями дослідження. Бакалаврська робота складається з вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел, загальна кількість \_\_ сторінок до списку використаних джерел.

## **Розділ 1. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми «Гібридних війн»**

### **1.1 Теоретичні аспекти вивчення проблем «Гібридних війн»**

З огляду на критерії способу ведення війни науковці виокремлюють чотири покоління війни, також поняття гібридної війни. Війни першого покоління – це новітні війни доіндустріальної епохи, що велися державами із використанням одягнених в форму численних мас солдатів, які боролися за допомогою тактики стрілецьких ліній та штурмових колон. Характеризувалися відносно невеликими розмірами армій задіяних в конфлікті та невеликою територією, на якій велися безпосередні воєнні дії. Битви (окрім облоги) мали нетривалий характер вирішальних зіткнень (головним чином, протягом одного дня).

Війни другого покоління – це конфлікти із використанням великих армій, що відбувалися на великих територіях і зводилися до багатоденних, а навіть багатомісячних інтенсивних битв із ясною перевагою оборони над наступом. В багатьох випадках інтенсивно використовувалася артилерійська вогнева міць. Потягом таких війн розвивалися техніка камуфляжу, польові фортифікації, радіокомунікація та просунуті засоби розвідки.

Війни третього покоління – це маневрені війни, в яких поєднувався рух та висока вогнева міць, такі війни були характерні для періоду після 1918 року.

Війни четвертого покоління – це сучасні війни із асиметричним характером, відповідною тривалістю, використанням терористичної техніки, децентралізованою, транскордонною і понаддержавною базою конфлікту, зосередженням уваги на цивільному населенні як меті тактичних дій, зникненням поділу на фронт і тил, відсутністю можливості проведення вирішальної битви і такою специфічною характерною рисою як наявність засобів масової інформації, що передають війну в прямому ефірі широким масам населення впливаючи таким чином на громадську думку. Елементом війни стає мистецька стратегія впливу засобів масової інформації на громадську думку

воюючих сторін. Медійний вимір війн четвертого покоління впливає на саму істоту війни.<sup>2</sup>

Витоки гібридних війн слід шукати в історичному минулому, іноді досить далекому. Не буде перебільшенням вказати, що більшість воєнних операцій вторгнення, окупації, захоплення нової території, розбудови імперій в усі історичні епохи як правило викликали спротив місцевого населення, форми якого могли бути досить розгалуженими та не вписуватись у традиційні схеми поведінки переможеного суб'єкта. Останнє твердження однаковою мірою стосується подій Стародавнього світу, періоду Середньовіччя та Нових часів. Головною тенденцією розвитку систем міждержавної взаємодії в умовах Новітнього часу стало доповнення бойових форм впливу на іншу державу їх небойовими аналогами. Інтеграція перших та других в єдину наступальну конструкцію мовою сучасності визначається як гібридна війна. Автором детально проаналізовано витоки гібридних війн XX ст., які набули досконалих форм та активно застосовуються в сучасних умовах комбінованої (гібридної) боротьби соціально-політичних суб'єктів на міжнародній арені, зокрема: політичні, ідейно-пропагандистські, науково-технологічні, мас-медійні, воєнні, збройно-комерційні, культурні, морально-віктимні, конфесійні, спортивно-конфронтаційні, спеціальні. Минуле століття стало періодом кількісного накопичення та якісного удосконалення подібних способів, їх оптимального комбінування у воєнно-політичній практиці. Каталізаторами процесу апробації небойових способів впливу на противника з метою досягнення політично значних результатів послідовно стали Перша, Друга світові війни й особливо – Холодна війна, результатом якої стали розпад СРСР та демонтаж світової системи соціалізму без масштабного застосування збройних засобів в американо-радянській війні, яка в «гарячому» вигляді не відбулася. Гібридні війни XXI ст., вимушеним учасником яких у контексті ініційованої Кремлем

---

<sup>2</sup> Global Insurgency and the Future of Armed Conflict: Debating Fourth Generation Warfare. Edited by Regina Karp, Aaron Karp and Terry Terriff. Routledge Taylor & Francis Group, 2008. P. 303

реставрації російського імперіалізму стала й Україна, мають об'єктивні витоки в історичному минулому.<sup>3</sup>

Водночас, поняття «Тріада Клаузевіца» всесвітньо визнаного теоретика військового мистецтва, серйозно втратила свою актуальність після Другої світової війни. У цьому немає нічого дивного, оскільки держави практично втратили монопольне право на ведення війни. Парадоксально, але факт: найпотужніша в міжвоєнній Європі французька армія в 1940 році так і не змогла протистояти натиску Вермахту, а самодіяльні Українська повстанська армія і Народно-визвольна армія Югославії зуміли голосно заявити про себе як про сили, з якими необхідно рахуватися. Хоча обидві армії стояли на різних ідеологічних позиціях і діяли з різним ступенем успіху, проте і Роман Шухевич, і Йосип Броз Тіто зробили свій внесок у «роздержавлення» війни.

Результати Другої світової війни не лише змінили розстановку сил у світі, але і спричинили сплеск національновизвольних рухів у країнах третього світу. Саме там «тягар білої людини» часто обертався веденням неконвенційних воєн, вірніше, повторенням пройденого колонізаторами, що прагнули зберегти свої заокеанські володіння. З іншого боку, США і СРСР, для яких розпад колоніальної системи надавав можливість переформатування світової політики на свою користь, сприяли непрямым поставкам зброї Ізраїлю, що дало йому змогу успішно протистояти арабським монархіям та здобути незалежність. Москва і Вашингтон раз у раз стикалися у країнах третього світу зі збройним протистоянням без оголошення війни, у режимі «ТАРС уповноважений заявити». У цьому контексті не зайвим буде використати цитату Карла фон Клаузевіца, який розглядав війну як засіб змусити ворога виконати нашу волю<sup>4</sup>. Якщо мета виправдовувала засоби у світовій політиці вже не перше століття, то

<sup>3</sup> Курило, В. С. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на Сході України [Електронний ресурс] / В. С. Курило, С. В. Савченко // Education and pedagogical sciences. – 2017. – № 2. – С. 5–13.

<sup>4</sup> Клаузевиц К. фон. Принципы ведения войны / Пер. с англ. Л.А. Игоревского. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. — С. 30.

подібний цинічно-різновекторний підхід до ведення бойових дій відрізнявся певною новизною.

Очевидно, що війна — це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутичка потенціалів і протистояння ідеологій. Війна оголює не лише низькі почуття одних людей і штовхає на подвиги і самопожертву інших, але і стає каталізатором процесу реформування або деградації держав, інакше кажучи — вагомо впливає на траєкторію їх розвитку.<sup>5</sup>

Варто розкрити причин виникнення самої концепції «гібридних війн». Головною з таких причин є наявність потужних видів зброї (у т. ч. масового знищення), що робить класичні війни вкрай небезпечними, як для самого агресора, так і для всього світу. Адже це призведе до масових жертв серед мирного населення, з'являться масштабні потоки біженців, руйнуватимуться транспортні та промислові інфраструктури, розірвуться існуючі торгівельно-економічні зв'язки тощо. Важливим чинником є також бажання агресора применшити свою роль у розв'язанні конфліктів задля уникнення міжнародних санкцій і недопущення втрати свого авторитету та позицій на світовій арені. Ще однією причиною є намагання встановити контроль (політичний, економічний тощо) над об'єктами агресії без надмірних збитків нападників.

В останні роки термін «гібридна війна» зайняв чільне місце у стратегічному дискурсі як останнє модне слово, що вказує на чергову революцію у військовій справі. Але насправді, використання терміна «гібридна війна» походить від 1990-х років. Наскільки відомо, термін «гібридна війна» вперше з'явився в книзі Томаса Мокайтиса, озаглавленої «Британський протиповстанський рух у постімперську епоху». Справді, те, як автори характеризують «гібридну війну», не дуже схоже один на одного, проте в кінцевому аналізі здається правильним стверджувати, що вони використовували

---

<sup>5</sup> Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. — Х.: Віват, 2015. — 304 с.

термін «гібридна війна» для позначення способу ведення війни, який не можна просто класифікувати як чисто простий чи нерегулярний.

Проте щодо «гібридної війни» теоретичні та практичні висновки авторів були досить обмеженими. Першим широко поширеним висловом терміна «гібридна війна» була промовлена генералом Джеймса Меттіса на Форумі оборони за підтримки Військово-морського інституту та Асоціації морської піхоти у вересні 2005 р. Багато аналітиків та вчених визначили операції Росії на сході України, як абсолютно «новий» метод ведення війни», стверджуючи, що російське поєднання традиційних і нетрадиційних кіберінструменти та інформаційні технології є прорив у сучасній стратегічній практиці. Історики, з іншого боку, вказували на всеосяжну наступність у історичних війнах, показуючи, що гібридність у війні успішно використовувалася ще з часів Пелопоннеських війн.

Незважаючи на питання наступності та уривчастості, у достатку нової літератури з гібридної війни не проводилося суворого аналізу її місця в стратегічній теорії, хоча такий підхід може допомогти військовим практикам та аналітикам зрозуміти стратегічне значення та теоретичний родовід сучасної гібридної війни. Термін «гібридна війна» — поряд з іншими нібито «новими» концепціями війни — стала займати все більш помітне місце у військово-стратегічному дискурсі в останнє десятиліття, ставши особливо помітним після дій Росії в Україні в 2014 р. З того часу ця концепція стала оспорюваною за своєю суттю концепцією, і аналітики або захищають, або критикують її доктринальну корисність, що призводить до суперечок, що все ще продовжуються, про визначення навколо питання: що взагалі таке гібридна війна.

Дослідники наводять загальноприйняті трактування гібридної війни. За думкою деяких науковців, гібридна війна – це війна із поєднанням принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є застосування:

- класичних прийомів ведення війни з використанням збройних сил, військової техніки та ін.;
- нерегулярних збройних формувань – так званих повстанців, терористів, ополченців, бойовиків, «зелених чоловічків», партизан та ін.;
- інформаційної пропаганди.

При цьому країна-агресор залишається публічно непричетною до розв'язаного конфлікту.

Глибинною сутністю інформаційної агресії є ідентоцид, тобто знищення та доведення національної – державної – громадянської ідентичності країни-суперника до такого стану, коли про нього можна сказати одне – ворог; переконання частини народу країни, а в ідеалі й частини народу супротивника в злих намірах іншої частини щодо своїх.<sup>6</sup>

Цікавим є також підхід Девіда Кілкуллена, котрий стверджує в доволі широко окресленому визначенні, що гібридна війна – це явище, яке поєднує елементи дій військових та цивільних груп, озброєних та неозброєних суб'єктів, що діють від імені уряду та неурядових структур як усередині держави, так і в міжнародній сфері.<sup>7</sup>

## **1.2 Аналіз та характеристика аспектів «Гібридних війн»**

Виходячи з особливостей гібридного конфлікту, представлених начальником російського генштабу, та визначень, наведених вище, можна виокремити особливості гібридної війни. Це, зокрема:

- 1) військові операції, що починаються в мирний час без офіційного оголошення війни;
- 2) операції високоманеврених спеціалізованих збройних формувань;

<sup>6</sup> Левантович, О. Гібридні війни XXI століття: нові виклики для медіапростору [Електронний ресурс] / О. Левантович // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика. – 2019. – Вип. 45. – С. 52–59.

<sup>7</sup> Banasik M. How to understand a hybrid war. Securitologia. 2015. No. 21(1). P. 24. 19–34

- 3) нейтралізація потенціалу противника (як військового, так і економічного) серією хірургічних ударів по критичній інфраструктурі;
- 4) масове використання прецизійної зброї, операції спецназу з використанням роботів і нових технологій;
- 5) використання збройних груп цивільного населення;
- 6) одночасні атаки на інфраструктуру по всій території супротивника;
- 7) одночасна наземна, морська та повітряна діяльність, космічний простір, кіберпростір та інформаційний простір;
- 8) використання асиметричних методів боротьби;
- 9) керування суб'єктами, що впливають на сферу інформації, за допомогою зовнішнього фінансування.<sup>8</sup>

Інтерпретацію тлумачення «доктрини Герасимова» надали ще два російські офіцери та експерти – Сергій Чекінов та Сергій Богданов, акцентуючи відповідно до викладених вище припущень на таких етапах реалізації воєнних операцій:

- 1) проведення асиметричних дій;
- 2) дезінформація політичного керівництва та командування збройними силами т. зв. активним впливом за допомогою комбінованих (відкритих) і таємних (спеціальних) заходів (операцій), що проводяться як широковідомими ЗМІ, так і спеціалізованими агенціями, зокрема спеціальними службами;
- 3) дезінтеграція політичної та військової систем (наприклад, методом залякування, обману та корумпування представників керівної еліти та військових);
- 4) використання засобів інформаційної та психологічної боротьби в оперативно-стратегічному масштабі поряд із підривним та диверсійним (терористичним) впливом;
- 5) встановлення забороненої для польоту зони над територією атакованої держави, перекриття доріг, мостів та комунікаційних вузлів з одночасним

---

<sup>8</sup> Banasik M. How to understand a hybrid war. *Securitologia*. 2015. No. 21(1). P. 27–29.

використанням найманих організацій та противників соціального й політичного устрою країни, що є об'єктом агресії;

6) конвенційні бойові дії, яким передують операції спецназу та радіоелектронний, психологічний і розвідувальний впливи;

7) активізація військових операцій за підтримки засобів інформаційної війни;

8) узяття під контроль об'єктів особливої важливості й точок опору; ліквідація угруповань ворога, окупація, очищення та утримання окупованої території (завершальними операціями сухопутних та повітряно-десантних військ).<sup>9</sup>

Аналіз поглядів провідних військових науковців та реальних подій навколо України дає змогу окреслити основні її ознаки та умови гібридної війни:

існування єдиного центру, який планує, організовує і контролює ведення протиборства в усіх сферах;

поєднання конвенційних і неконвенційних воєнних дій та широкого спектру учасників війни (збройних сил, терористів, найманців, партизанів, ополченців, бандформувань, спецпідрозділів, відповідальність за дії яких не бере жодна держава, а також журналістів, дипломатів, економістів тощо);

зосередженість на боротьбі за свідомість людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними є не військові суб'єкти, а цивільні – ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації;

ведення протиборства в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Характерними особливостями ведення гібридної війни є:

активне застосування сил спеціальних операцій, сил розвідки, військових частин спеціального призначення; залучення або використання в цілях держави

---

<sup>9</sup> Чекинов С. Г., Богданов С. А. О характере и содержании войны нового поколения. Военная мысль. 2013. № 10. С. 13–24.

– агресора окремих осіб, груп, організацій та партій, їх можливостей, шляхом відкритого та/або прихованого маніпулювання їх поглядами і переконаннями;

розгортання та ведення широкої інформаційної війни для психологічної та ідеологічної підготовки свого населення, населення й особового складу збройних сил країни, проти якої готують і ведуть гібридну війну, світового суспільства з метою введення в оману стосовно істинних намірів агресора; створення сепаратистських рухів у державі, що є об'єктом гібридної війни на політичному, етнічному, або релігійному підґрунті; проникнення розвідки в усі сфери діяльності держави-жертви (як військової, так і державної), розгортання широкої агентурної мережі, підкуп державних службовців та окремих політичних діячів;

вплив на фінансову систему, енергосистему, об'єкти промисловості (особливо воєнно-промисловий комплекс) для їх дестабілізації та припинення розвитку;

ведення торгівельних війн шляхом припинення транзиту, встановлення підвищених мит або заборони на ввезення товарів і недопущення їх на свої ринки з держави, з якою сплановано проведення гібридної війни;

розповсюдження зброї і боєприпасів в районах із сепаратистськими настроями населення;

створення або використання сприятливої політичної ситуації, в ході якої можливо розпочати приховані бойові дії і захоплення частини території суміжної держави з найменшими втратами;

централізоване управління діями збройних сил, сил спеціальних операцій, незаконних збройних формувань, сепаратистів, терористів, бойовиків, диверсійно-розвідувальних груп;

організація проведення плебісциту або референдуму в районах, спланованих до захоплення, для обґрунтування —етнічної агресії з псевдометою захисту інтересів окремих груп населення (іншої національності або віросповідання);

блокування або порушення комунікацій; створення загрози застосування угруповань збройних сил та захоплення певних районів території держави; вивезення з окупованої (підконтрольної) території матеріальних цінностей, сировини й енергоносіїв;

встановлення на окупованій території підконтрольних державі-агресору органів державного управління; використання політичного, дипломатичного, економічного, інформаційного, конфесійного та інших видів невоєнного потенціалу країни агресора в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства та країни – жертви агресії.<sup>10</sup>

З огляду на наведене можна зробити висновок, що оперативним середовищем гібридної війни є сукупність тісно пов'язаних сфер протиборства: військової, економічної, соціальної, інформаційної, дипломатичної, торговельної, науково-технічної тощо. Зважаючи на те, що держава – суб'єкт гібридної війни веде її з єдиного центру і дії в усіх сферах протиборства підпорядковуються єдиній меті, то й протидія держави – об'єкта має бути так само централізованою в усіх сферах. Таким чином, для протидії гібридній війні має бути створена система управління, спроможна керувати різнорідними (різновідомчими) силами і засобами в усіх сферах зазначених вище.

Серед найважливіших елементів сучасного збройного конфлікту, зазначених безпосередньо Герасимовим, є:

пріоритет ведення дій, спрямованих на противника на відстані й безконтактним способом;

дії на всій території противника (що є продовженням існуючої концепції т. зв. «глибоких дій», тобто дій у надрах групи ворога);

асиметричні методи операцій, що мають велике значення. Це, зокрема, використання сил спеціальних операцій, раніше перекинутих на територію

---

<sup>10</sup> Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с. : рис.

противника, груп т. зв. «внутрішньої опозиції», діяльність у межах інформаційної сфери й технології «управління хаосом», також із метою впливу на громадські настрої в зоні конфлікту; використання псевдовійськових груп, тобто нелегальних збройних формувань, які складаються з членів власних спецпідрозділів та диверсійних підрозділів, людей із кримінального світу, «військових козаків», членів «патріотичних» груп та організацій (наприклад, група мотоциклістів «Нічні вовки», члени якої брали участь у діях в Криму та на Донбасі), членів місцевих добровольчих загонів.<sup>11</sup>

---

<sup>11</sup> Гусаров В. Россия усиленно осваивает тайные военные операции гибридного характера. Аналитика группы «ИС». 2016. 17 берез. URL: [https://antikor.com.ua/articles/91464-rossija\\_usilenno\\_osvaivaet\\_tajnye\\_voennye\\_operatsii\\_gibridnogo\\_haraktera.\\_analitika\\_gruppy\\_is](https://antikor.com.ua/articles/91464-rossija_usilenno_osvaivaet_tajnye_voennye_operatsii_gibridnogo_haraktera._analitika_gruppy_is) (дата звернення: 03.02.2021).

## **Розділ 2. Вплив "гібридних війн" на національну безпеку України**

### **2.1 Основні технології «гібридних війн», що використовуються проти України**

На сьогодні «гібридна» війна не новий, але дуже актуальний вид війни, виражений не тільки у військовій площині. До арсеналу інструментів «гібридної» війни входять політична пропаганда та дезінформація, диверсійно-терористичні акції та економічні важелі впливу, підривна діяльність спецслужб на території противника та технології викривлення інформаційного простору.<sup>12</sup>

Як відомо, об'єктом пропаганди є національний інформаційний простір – складова глобального інформаційного середовища і один з компонентів бойового оперативного простору. Російські військові агресори зважали на те, що відповідно до теорії мережецентричних війн чи не найголовнішою умовою успішної операції є встановлення домінування в інформаційному просторі супротивника. Характерною прикметою російської пропаганди є її використання як для формування відповідної реальності на цілеспрямованій території, так і для забезпечення легітимності дій власних збройних сил за межами держави, впливу на думку міжнародних та військово-політичних організацій в світі. Особливо віртуозним виглядає використання для пропаганди інформаційних ресурсів опонента, як то проросійські європейські медіа, російські телеканали Європи, китайські програмно-комп'ютерні платформи для ведення хакерських атак тощо. Вироблення поступового імунітету до російської пропаганди змушує військово-політичні кола РФ вдаватися до ганебних інформаційних і силових провокацій на кшталт «розіпнутого хлопчика» або багатотисячних військових навчань російських військ на кордонах з країнами євроатлантичного простору.

Українські вчені в галузі безпеки провели низку досліджень інформаційного простору в Україні та тимчасово окупованих територій, в результаті чого систематизували широкий спектр найбільш поширених

---

<sup>12</sup> Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. – С. 56.

технологій маніпулювання масовою свідомістю: інформаційна блокада, що була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських ЗМІ та подачу новинарного фактажу під потрібним кутом зору; використання медіаторів, або так званих «лідерів думки» – політичних діячів, представників релігійних конфесій, діячів культури, науки, мистецтва, спортсменів, військових; методи ефекту першості та упереджувального удару завдяки оперативності донесення матеріалу до адресата; переписування історії відіграло потужну роль в процесі руйнування історичної пам'яті; метод зворотного зв'язку – передбачав проведення штучно інсценованих масових акцій на підтримку процедури відторгнення частини території України; прийоми емоційного резонансу, сенсаційності та психологічного шоку використовувалися для створення у широкої аудиторії антиукраїнських настроїв; повторення одних і тих самих тверджень мало на меті сформувати у населення єдине бачення подій та спрямовувалося не на ідеологічні установки, а на буденну свідомість громадян; рейтингування застосовувалося для виправдання агресивних дій російської влади, мотивуючи це вимогою суспільства.<sup>13</sup>

В Україні Росії вдалося поєднувати традиційні методи, нетрадиційні методи та невоєнні засоби: використання таємних сил спеціального призначення спільно з недержавними суб'єктами, кампанії з дезінформації, кібератаки та енергетична дипломатія; цим успішно і цілісно дестабілізуючи Україну, до шоку західних спостерігачів. Під впливом російського підходу до України центр дебатів змістився у бік некінетичних аспектів гібридності, середовище загроз, яке включає — і, можливо, навіть воліє — невійськові інструменти влади. Іншими словами, перехід від стратегічного до великого стратегічного. Наприклад, визначає російську гібридну війну так:

- Використання військових та невійськових засобів у об'єднаній кампанії, призначеної для досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання

---

<sup>13</sup> Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2016. – С. 21.

психологічних, а також фізичних переваг із використанням дипломатичних засобів;

- Складні та швидкі інформаційні, електронні та кібероперації;
- Таємні, а іноді й відкриті військові та розвідувальні дії;
- Економічний тиск.<sup>14</sup>

Перша російсько-українська війна призвела до територіального захоплення Кримського півострова у 2014 році та приєднання його до Російської Федерації. Способи, використані Росією для присвоєння цієї української території, були тоді нетрадиційними, тобто з воєнного погляду, без звернення до регулярних військ російської армії. Аналітики та стратеги охарактеризували цю війну як гібридну та різноманітну. Цей вид збройної боротьби поєднує у собі спеціальні бойові дії, елементи кібербезпеки та інформаційне отруєння, тобто. дезінформаційну кампанію, організовану державою, у разі Росією.<sup>15</sup>

Російський спецназ (спецнез російською мовою) був розгорнутий у Криму у формі без значків, щоб приховати свою приналежність та приналежність до держави-спонсора. З цієї причини журналісти, які були присутні в Криму, прозвали їх «зеленими чоловічками» через оливково-зелений колір їхньої уніформи. Це прізвисько, найчастіше пов'язане з інопланетянами в сучасній популярній телевізійній культурі, також підкреслювало їхній інопланетний характер.

Успіх операції «завоювання Криму» спонукав президента Путіна розпочати у 2014–2015 роках другу гібридну війну проти України у Донбасі на сході України. Метою цієї війни було відрізати новий шматок української території, щоб ще більше розчленувати країну шляхом політичної та військової

---

<sup>14</sup> Черненко, Тетяна. Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни. Стратегічні пріоритети, № 4 (37), 2015. [http://www.niss.gov.ua/public/File/Str\\_prioritetu/4\\_2015\\_Polityka.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/4_2015_Polityka.pdf)

<sup>15</sup> Ткач, Володимир. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. Стратегічні пріоритети, № 1 (38), 2016: 99-109. [http://www.niss.gov.ua/public/File/Str\\_prioritetu/polituka\\_1\\_2016.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/polituka_1_2016.pdf)

дестабілізації. Російський спецназ, цього разу переодягнений у цивільне, сховався серед проросійськи налаштованих українських бойовиків у регіоні.

Взагалі сама суть тактики Росії полягала саме в тому, щоб максимально уникнути необхідності стріляти, а потім спробувати зробити так, щоб будь-яка стрілянина відбувалася на найбільш підходящих для них умовах. З цією метою вони змішали використання цілої низки активів, від союзників гангстерів до пропаганди у ЗМІ, таким чином, що значною мірою спирається на минулі політичні операції, не в останню чергу на активні заходи радянських часів.

Існує ціла низка причин, через які сьогоднішня Росія може виявитися на користь операцій, у яких, як ще цитує Герасимова, «до відкритого застосування сили — часто під прикриттям миротворчості та кризового врегулювання — вдаються лише на певному етапі, насамперед для досягнення остаточного успіху в конфлікті». По-перше, незважаючи на все ще значний розмір її збройних сил, на практиці багато її сил залишаються застарілими, погано навченими і практично не функціонуючими. Москва явно має перевагу військової та економічної могутності в пострадянській Євразії, регіоні, в якому вона вважає себе володарем гегемоністських прав. Однак мало того, що ця перевага значною мірою нейтралізується ризиком залучення США, Китаю або навіть Євросоюзу у разі явної агресії, це також часто не настільки переважна, щоб гарантувати швидку і, насамперед, безризикову пригоду. Навіть п'ятиденна війна проти Грузії у 2008 році, хоч і була перемогою, була досить болісною — з інцидентами з дружнім вогнем, плутаниною зв'язку та поломками транспортних засобів — що вперше за понад два десятиліття.<sup>16</sup>

Найцікавіше, що натомість Росія опинилася в ситуації, коли багато з її сильних сторін або менш рішучі, ніж їй хотілося б, або обмежені економічними чи геополітичними реаліями. Простіше кажучи, країна з економікою десь між італійською та бразильською економікою прагне утвердити роль великої

---

<sup>16</sup> Конах, Вікторія. Зовнішні загрози розвитку національних медіапросторів: наукове осмислення проблеми. Стратегічні пріоритети, № 3 (36), 2015: 143-150.

держави на міжнародній арені та порядок денний. З цією метою Росія звернулася до такої собі «партизанської геополітики» як до засобу гри на своїх сильних сторонах і слабкості своїх супротивників. Уряд Російської Федерації також інвестував невідповідні ресурси в активи, найкорисніші для таких конфліктів.

Щодо Криму, то застосування цих нових, політично мотивованих тактик в Україні довело їхню потенційну цінність, але також і ризики. Багато в чому Крим був ідеальним місцем, в якому росіяни могли випробувати свій новий підхід. На півострові вже розташовувалися об'єкти російського Чорноморського флоту, зокрема 810-а окрема бригада морської піхоти, серед якої можна було непомітно сховати операторів КСВ під прикриттям регулярної ротації військ. Місцеві українські збройні сили, які ніколи не отримають чітких наказів з Києва, здебільшого були техніками та механіками, а не передовими бойовими частинами. Місцеве населення, відчужене двадцятирічним забуттям і поганим управлінням Києва, переважно бажало приєднатися до більш багатой Росії, 27 лютого КСВ та морська піхота захопили будівлю кримського парламенту та розпочали блокаду українських баз у Криму. Незважаючи на сучасну російську уніформу та озброєння, відсутність відзнак на цих «зелених чоловічках» і категоричне заперечення Москвою того, що це були російські війська, було достатньо, щоб внести деяку невпевненість у розрахунки як у Києві, так і в НАТО.

Ці самі «зелені чоловічки» - це навмисне маскування за обманом було залишковим, щоб дати російським та їхнім місцевим союзникам вчасно зайняти командні позиції в Криму, у тому числі блокувати українські гарнізони, тому навіть якби їм тоді наказали битися, вони були б у дуже слабкій позиції. На превеликий жаль, новий уряд у Києві вже перебував у сум'ятті та недовірі до своїх воєначальників, чому Москва могла сприяти. У росіян були як хороші війська, що вже перебували на театрі військових дій, і можливість таємно запровадити нові, а й широко підтримує їх місцеве населення. Проблема в тому, що наша армія на той момент була переважно не боєздатною. Деякі були

деморалізовані, деякі симпатизували уряду Росії і безпосередньо їм підкорялися. Таким чином, росіяни проникли до місцевої поліції і навіть до Служби безпеки України (СБУ), тоді як серед кримської політичної та кримінальної еліти було достатньо союзників, щоб забезпечити як слухняних підставних осіб, так і бандитських «місцевих ополченців самооборони».

З Донбасом куди трагічніше. Росіяни озброювали і підтримували нерегулярні загони союзників, підтримувані незаперечною силою власного спецназу, представляючи це як цілком спонтанну та локальну відповідь на незаконну передачу влади в Києві. Весь арсенал російської пропаганди був використаний для того, щоб заплутати Захід, особливо шляхом представлення нового українського режиму, який складається з "фашистів", "бандерівців" або залежить від них.<sup>17</sup>

Насправді, це мала бути швидка операція, яка скористається нерішучістю Заходу та його потребою у політиці консенсусу. У Новоросії буде піднято хаос, щоб продемонструвати Києву, що може статися, якщо він не оцінить своє місце у сфері впливу Москви. Замість того, щоб зіткнутися з підтримуваним Росією повстанським рухом якраз у той час, коли він намагався побудувати "нову" Україну, уряд зробив би відповідні поклони та поступки, перш за все виключивши подальший рух у бік Європейського Союзу та НАТО, а також конституційні гарантії для союзників Москви та клієнтів на сході. Активні дії росіян будуть припинені, і це до того, як Захід встигне вирішити, що робити.<sup>18</sup>

Росія підтримувала війну на сході України за рахунок малого постачання сепаратистів військовою технікою та зброєю. Російські війська зберігають свою роль на полі бою під виглядом «добровольців» поряд з місцевими жителями, найманцями та терористами, включаючи багатьох росіян та козаків, зібраних та

---

<sup>17</sup> Камінський, С. М. Народні панцерники в гібридній війні на Донбасі [Текст] / Сергій Камінський. - Київ : ДрімАрт, 2021. - 223 с.

<sup>18</sup> Марцінко Н.М. "Гібридна війна" Російської Федерації: вплив на економічний розвиток України [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Марцінко Наталя Миколаївна ; Нац. акад. сухопут. військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2021. - 20 с.

озброєних ГРУ у Ростові та перекинутих через кордон до України. У ситуаціях, коли здавалося, що урядові війська можуть навіть серйозно просунутися на полі бою, як, наприклад, у серпні, великі сили російських військ були перекинуті безпосередньо через кордон, щоб гарантувати, що сили повстанців не будуть розбиті,

Росія змогла підтримувати повстанський рух, який, на загальну думку, має деяку місцеву підтримку, але який з військової точки зору справді найкраще розглядати як вільну коаліцію місцевих польових командирів, бандитів та пропутинських маріонеток.<sup>19</sup>

Після російської анексії Криму в 2014 році НАТО віддала перевагу терміну «гібридна війна» для позначення російської так званої «нової» форми конфлікту в Україні. Цей вибір, можливо, є найважливішим поворотним моментом у еволюції концепції «гібридної війни».

По-перше, різко зросло використання та популярність терміна «гібридна війна» у військових та стратегічних дебатах на Заході. По-друге, оскільки дії Росії в Україні не повністю відповідали колишнім уявленням про «гібридну війну», значення «гібридної війни» знову зазнало концептуального розширення. Коротше кажучи, Росія досягла своїх політичних цілей в Україні, використовуючи поєднання некінетичних інструментів, включаючи кібератаки, пропаганду, дезінформацію, економічний примус та дипломатичний тиск, а також військові методи, такі як проведення таємних операцій та посилення проксі-воїнів. Крім того, Росія систематично заперечувала свою причетність до України.

Так звана «гібридна війна» Росії в Україні складалася не лише з комбінації регулярних та нерегулярних елементів або комбінації військових та невійськових інструментів, але також із таємних дій та обману. Таким чином,

---

<sup>19</sup> Твердохліб, Ю. М. Інформаційно-психологічні операції у російсько-українській гібридній війні [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Твердохліб Юлія Михайлівна ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2020. - 16 с.

основними визначальними характеристиками підривної кампанії Росії в Україні були двозначність та можливість правдоподібного заперечення. Тому в даному контексті «гібридна модель ведення війни» багато в чому асоціювалася з так званою «доктриною Герасимова», що наголошує на стиранні кордонів між війною і миром. Таким чином, концепція «гібридної війни» зазвичай характеризувалася підпороговими діями, включаючи кінетичні та некінетичні методи як у наукових статтях, так і в політичних/стратегічних документах західних інститутів. Правду кажучи, таке розуміння «гібридної війни» є коктейлем з попередніх концептуальних версій.<sup>20</sup>

Зокрема, він охоплює майже всі категорії, включені в літературу з «гібридних війн»: звичайні та нерегулярні; військові та невійськові. Проте, як зазначалося вище, у цьому формулюванні особлива увага приділяється правдоподібному запереченню та поняття збереження порога прямого акту війни і, таким чином, є відходом від попередніх концептуалізацій «гібридної війни».

У наступні роки концепція «гібридної війни» продовжувала розвиватися та набувати нового значення у стратегічному дискурсі Заходу. Це пов'язано з тим, що західні політики, вчені, експерти аналітичних центрів та засоби масової інформації часто використовували термін «гібридна війна» лише для позначення ненасильницьких підривних дій, таких як кібератаки, економічний примус, кампанії з дезінформації, втручання у вибори та нещодавнє використання мігрантів як зброї. Очевидно, що ця концептуальна версія «гібридної війни» є крайнім відходом від початкового підходу до «гібридної війни», який спочатку був включений у військовий лексикон Заходу як концепція, орієнтована на полі бою.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Якубова, Л. Д. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів [Текст] / Лариса Якубова. - вид. 2-ге, перероб. - Київ : Кліо, 2020. - 389,

<sup>21</sup> Живилю, Є. О. Механізми інституціонального забезпечення системи кібернетичної безпеки в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Живилю Євген Олександрович ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. - Харків, 2020. - 19 с.

Багато дослідників намагається здійснити компаративний аналіз гібридної війни Ісламської держави на Близькому Сході та Російської Федерації в Україні. Ісламські екстремісти демонструють такі характеристики гібридної загрози:

- Змішана тактика, яка включає традиційні військові частини, а також більш малі, напіваавтономні військові структури, які поєднують звичайні та партизанські методи боротьби. Вони мають широкий спектр озброєнь, від аматорських вибухових пристроїв та мін до гранатометів, дронів та хімічної зброї.

- Гнучка та адаптивна структура. ІД швидко абсорбує і розміщує нові ресурси (людські, озброєння, територію) і пристосовує їх до своєї стратегії та культури.

- Терористичні акти, які відбуваються у найбільш варварський й жорстокий спосіб для розповсюдження ідеології екстремізму на широку аудиторію. Вбивство представників халдейських християнських меншин, знищення релігійних і культурних святинь, таких як гробниці пророка Іони, і широко розрекламовані обезголовлення працівників західних гуманітарних організацій і журналістів спрямовані на провокування страху серед іракського населення та у людства в цілому.

- Пропаганда й інформаційна війна. Завдяки соціальним медіа вдається давати світу дуже чіткі та зрозумілі сигнали. Кожен твіт, відео або блокпост має на меті прославляти ІД та набирати нових прихильників. А фільми високою якості на різних мовах сприяють набору іноземних бійців.

- Кримінальна активність. ІД використовує різні методи фінансування (чорний ринок нафти, пшениці, антикваріату); викуп за гроші; різноманітні форми вимагання та пожертвування.

– Зневага до міжнародного права. ІД не поважає гуманітарні норми та норми закону. Вона базується на власній інтерпретації шариату та ініціює насильство проти жінок та меншин.<sup>22</sup>

Російська модель дещо відрізняється. На думку Філіпа Корбера, в ній можна простежити три стадії:

- Дестабілізація країни через роздмухування внутрішнього конфлікту.
- Намагання знищити державу через катастрофічне руйнування економіки та інфраструктури.
- Заміщення місцевої влади власними прихильниками «запрошення рятівників».<sup>23</sup>

Особливо вражаючим, на переконання Стефана Бленка, виглядає використання Росією невійськових інструментів гібридної війни. Серед них:

- Інвестування у ключові сектори економік європейських держав.
- Використання російських інвестицій, торгівлі та капіталу для хабарів та підвищення впливу на економічну і політичну еліту західних країн.
- Підкуп представників західних медіа та підтримка антиінтеграційних в проросійських політичних партій.
- Продаж озброєння та військової техніки для досягнення впливу на прийняття воєнних рішень зарубіжними країнами.
- Широкомасштабне проникнення розвідки в європейські організації.
- Налагодження зв'язків між російською організованою злочинністю та місцевими кримінальними елементами.
- Встановлення контактів серед релігійних інститутів, які використовують нерозв'язані етнічні суперечності та розгортають кампанії проти «прав меншостей».
- Значна підтримка російської інформації за кордоном.

---

<sup>22</sup> Scott, Jasper, and Moreland, Scott. The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter? In Small Wars Journal. Dec 2 2014. <http://smallwarsjournal.com/printpdf/18345>

<sup>23</sup> Karber, Dr. Phillip A. Russia's Hybrid War Campaign, Implications for Ukraine & Beyond, Washington CSIS 10 March 2015, <http://fortunascorner.com/wp-content/uploads/2015/03/hybridwarfarebrief>

– Масивна координація кібератак на обрані цілі.<sup>24</sup>

Гібридна війна на Донбасі характеризується тим, що противник активно намагається зруйнувати територіальну цілісність країни, розколоти внутрішню політичну згуртованість та підірвати економіку. При цьому іррегулярний військовий компонент сепаратистів гібридної війни застосовує різноманітну тактику різної інтенсивності, значну частку яких складають повстанські дії. З іншого боку, значна увага приділяється пропаганді, завдяки спрямованості якої вражаються цільові групи населення. Це мобілізує підтримку населення та ресурси. До цього додаються шпіонаж, розповсюдження фальшивої інформації, активізація діяльності певних організацій тощо.<sup>25</sup>

До дестабілізуючих чинників, що характеризують гібридну війну, також відносяться кримінальне безладдя, блискавичні напади і відскоки спеціально підготовлених професіоналів, кібератаки, саботаж, викрадення людей. Не слід недооцінювати і діяльність п'ятої колони (в уряді, серед військових, в інших органах державної влади і місцевого самоврядування), які можуть активізуватися у сприятливий момент.<sup>26</sup>

Як вже зазначалося, на думку західних фахівців, комбінація різних форм, методів, засобів, інструментів при підготовці та веденні гібридної війни дуже специфічна і залежить від умов її проведення, ставлення міжнародної спільноти, регіональних особливостей тощо. Однак існує декілька її основоположних принципів, зокрема:

– Залежність та унікальність гібридних сил, їх структури, спроможностей від специфічного контексту конфлікту, що обумовлено часовими, географічними, соціокультурними та історичними чинниками.

---

<sup>24</sup> Blank, Stephen. Russia, Hybrid War and the evolution of Europe. Second Line of Defense. 2015-02-14, <http://www.sldinfo.com/russia-hybridwar-and-the-evolution-of-europe/>

<sup>25</sup> Рижук, О. М. Інформаційна безпека України в умовах глобалізаційних викликів та гібридної війни [Текст] : монографія / О. М. Рижук ; за ред. Бебика В. М. ; Відкр. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". - Київ : Університет "Україна", 2019. - 177 с. - Бібліогр.: с. 154-177.

<sup>26</sup> Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози / О. Литвиненко // Українознавчий альманах. - 2016. - Вип. 19. - С. 171-174

– Наявність специфічної ідеології всередині гібридних сил, які створюють внутрішню основу організації. Ця ідеологія нерозривно пов'язана зі стратегічним контекстом і базується на соціокультурній або релігійній ідентичності. У випадку гібридної війни Росії проти України такою ідеологією були ідеї «руського миру» і православ'я.

– Наявність екзистенційної загрози потенційного противника. Її сприйняття змушує гібридні сили відмовлятися від конвенційного військового мислення та способу дій з метою довгострокового виживання. Будь-яка спроба посилити військовий тиск на сепаратистів з боку української держави наштовхується на ескалацію збройного протистояння, що змушує повертатися до статус-кво, як це відбувалося під Авдіївкою у січні 2017 р.

– Гнучкий баланс між регулярними та нерегулярними силами. Перший компонент, як правило, значно менший другого.

– Динамічна комбінація військових і невійськових технологій, широке використання прихованих методів боротьби. Вони також можуть включати терористичні та кримінальні тактики.

– Покладання, переважно, на оборонний тип операцій, що не виключає окремі наступальні дії.

– Постійне використання тактики зморення, виснаження сил противника, як фізичних так і морально-психологічних.<sup>27</sup>

Крім цього, є певний алгоритм розгортання гібридної війни. Зазвичай він включає декілька фаз.

1. Невійськові асиметричні дії (збір інформації, узгоджені морально-психологічні, ідеологічні, дипломатичні та економічні заходи в рамках плану зі створення сприятливого політичного, економічного, військового контексту).

---

<sup>27</sup> Мануйлов Є.М. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни» / Є.М. Мануйлов, О.В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – № 1 (32). – 2017. – С.26-37.

2. Спеціальні операції для введення в оману політичних і воєнних керівників держави завдяки скоординованим заходам з використанням дипломатичних каналів, медіа, урядових і військових структур, а також через вкидання викривленої або фальшивої інформації, наказів, директив, інструкцій тощо.

3. Залякування, введення в оману і підкуп державних і військових посадових осіб, з метою зради своєму народові, недбалого виконання своїх службових обов'язків.

4. Застосування дестабілізуючої пропаганди, що має на меті збудження невдоволення населення, нарощування підривної роботи.

5. Встановлення по всій країні безполітної зони, введення блокад і широке використання приватних військових компаній в тісній співпраці зі збройними опозиційними формуваннями.

6. Початок активних дій, яким безпосередньо передують великомасштабні розвідувально-диверсійні операції. При цьому використовується увесь можливий спектр типів, форм, методів, і сил, у тому числі сили спеціальних операцій, простір, радіо, радіотехнічні, електронні, дипломатичні і таємні розвідувальні служби, а також промислове шпигунство.

7. Поєднання цільових інформаційних та електронних операцій, аерокосмічна діяльність, безперервний тиск ВПС, у поєднанні з використанням високоточної зброї, запущеної з різних платформ (далекобійна артилерія, і зброя на нових фізичних принципах, у тому числі не смертельна біологічна).

8. Подовження придушення інших точок опору і знищення ворожих підрозділів у ході проведення спеціальних операцій, розширення території зачистки до кінцевого зламу опору противника.<sup>28</sup>

---

<sup>28</sup> Гібридна війна: in verbo et in praxi [Текст] : [колект. монографія] / [О. Базалук та ін ; під заг. ред. проф. Р. О. Додонова]. - Вінниця : Нілан, 2017. - 411 с. - Бібліогр.: с. 386-410. - 300 прим. - ISBN 978-966-924-507-6

## **2.2 Заходи, що вживаються для безпеки України щодо протидії «гібридним війнам»**

В останні роки Україна переживає найскладніший період свого розвитку, починаючи з проголошення незалежності. Наша держава опинилася серед низки тих країн світу, які вперше зіткнулись з проблемою організації оборони в умовах гібридної війни.

Перед державними і військовими органами управління країни постало завдання розробки ефективних заходів нейтралізації негативного інформаційного-психологічного впливу Російської Федерації та протидії його подальшому розгортанню.

Цілеспрямований характер і висока динаміка переходу «гібридних» загроз з категорії потенційних до реально діючих вимагають ретельного попереднього опрацювання на державному рівні заходів з протидії.

Законами України, Воєнною доктриною України та Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони (СБОУ) України визначені завдання складових СБОУ у сферах оборони і забезпечення безпеки держави .

У цілому сили безпеки і оборони повинні бути здатними до ведення операцій (бойових дій) різного масштабу із рішучими цілями в умовах інформаційного протиборства, боротьби за панування в повітрі та на морі, застосування противником високоточної зброї та асиметричних дій, ефективно протистояти розвідувально-диверсійним діям противника.<sup>29</sup>

Основні зусилля з розвитку сектору безпеки і оборони передбачається зосередити на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України, зокрема на:

удосконаленні концептуальних та доктринальних засад підготовки та застосування військ (сил) і засобів сектору безпеки і оборони;

---

<sup>29</sup> Котенко А.О. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту / А.О.Котенко [Електронний ресурс] // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2017. – №13. – Режим доступу: [http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol\\_n/article/view/3070/2758](http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758).

централізації управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, підвищенні рівня міжвідомчої координації і взаємодії;

узгодженні концепцій, стратегій і програм реформування та розвитку складових сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу;

удосконаленні системи державного прогнозування та стратегічного планування, системи планування застосування військ (сил) і засобів сектору безпеки і оборони.

Саме з огляду на якісно нові умови гібридної війни та для підвищення ефективності управління силами оборони України в нових умовах оновлено низку стратегічних і програмних документів. Так, Указами Президента України затверджено нову редакцію Стратегії національної безпеки України, Воєнну доктрину України, Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегічний оборонний бюлетень. У цих концептуальних документах містяться засадничі положення щодо реформування вітчизняного сектору безпеки і оборони, спрямовані на формування його нової якості, у тому числі оборонної складової адекватної гібридним загрозам. Головним напрямом досягнення такої якості визначено підвищення ефективності управління силами оборони. Відповідно до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України для вдосконалення державного управління сектором безпеки і оборони, своєчасного виявлення загроз національній безпеці України передбачено: створити Об'єднаний оперативний штаб як орган управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил); удосконалити Єдину автоматизовану систему управління Збройними Силами України для роботи в єдиній системі управління сектором безпеки і оборони; підвищити рівень стратегічного управління у сфері забезпечення національної безпеки створенням мережі ситуаційних центрів, які взаємодіятимуть між собою та з Головним ситуаційним центром України. У Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України визначено Перелік кризових ситуацій та Розподіл відповідальності складових

сектору безпеки і оборони за організацію планування, реагування на загрози та під час виконання завдань за призначенням.<sup>30</sup>

Згідно із зазначеним Розподілом Міністерство оборони України та Збройні Сили України несуть головну відповідальність за планування, реагування та застосування сил і засобів для протидії кризовій ситуації із ознаками гібридної війни (ситуація 1.2), а саме застосуванню іншою державою проти України окремих військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів сукупно із невоєнними засобами, а також узгодженим діям не передбачених законом воєнізованих та/або збройних формувань, приватних військових компаній для досягнення рішучих воєнно-політичних цілей, окупації України або її окремих територій, примушення воєнно-політичного керівництва України до певних воєнно-політичних рішень, встановлення прямого або опосередкованого контролю над Україною. Решта складових сектору безпеки і оборони у разі виникнення такої ситуації або беруть безпосередню участь у виконанні завдань, або виконують допоміжну роль.<sup>31</sup>

Зміна характеру сучасного збройного конфлікту та гібридна агресія РФ проти України створили поштовх для прискорення трансформацій й структурних зрушень у секторі безпеки і оборони України. Одним із пріоритетних напрямів оборонної реформи є реінжиніринг (модернізація) системи управління Збройними Силами України з метою приведення її у відповідність до умов сучасних воєнних конфліктів. Створення і повноцінне функціонування системи управління збройними силами яка б відповідала умовам сучасного воєнного конфлікту практично неможливо без наукового аналізу умов гібридної війни та об'єктивного діагностування проблем діяльності існуючої системи управління в умовах ведення антитерористичної операції. Важливість об'єктивного наукового

---

<sup>30</sup> Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с. : рис.

<sup>31</sup> Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с. : рис.

підходу до створення системи управління збройними силами обумовлена критично високою ціною помилок в управлінні на стратегічному рівні та відсутністю часу та ресурсів для експериментів. На сьогодні створення об'єднаного керівництва силами оборони, що здійснюється відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами – членами НАТО, визначено стратегічною ціллю № 1 оборонної реформи і перебуває в стадії започаткування, тому логічно що відповідність системи управління Збройними Силами України умовам гібридної війни має значний потенціал для зростання. Разом з тим, на цей час не розроблено методики оцінювання такої відповідності, що не дає змоги оцінити і спрогнозувати результати рішень щодо удосконалення системи управління.<sup>32</sup>

Стратегією розвитку Державної прикордонної служби України, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1189-р (далі – Стратегія), визначено ряд завдань, одним з яких є забезпечення розвитку прикордонної інфраструктури. Розвиток прикордонної інфраструктури передбачає створення «інтелектуальної» системи охорони державного кордону.

Створення сучасної «інтелектуальної» системи охорони державного кордону, у свою чергу, передбачає розгортання:

мережі інтегрованих веж з обладнанням технічного спостереження (радіолокаційні станції, оптико-електронні камери) та засобами передачі даних (для відкритих і рівнинних ділянок);

бездротових систем спостереження, здатних здійснювати фото (відео) зйомку при виявленні руху об'єкта (людина, тварина, автомобіль) в полі зору камери і автоматичну передачу отриманого зображення на мобільний термінал або комп'ютер (для напіввідкритих гірсько-лісистих ділянок);

---

<sup>32</sup> Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с. : рис.

сигналізаційних комплексів охорони протяжних ділянок українського виробництва на лінійній частині існуючого загороджувального паркану (колишніх сигналізаційних систем або комплексів) – на окремих напрямках;

систем відеоконтролю і сигналізації шляхом встановлення мультиспектральних камер та датчиків на існуючі металеві спостережні вежі;

пересувних комплексів технічного спостереження (на базі позашляховика) з можливістю одночасного здійснення радіолокаційного та оптико-електронного спостереження;

командних центрів на центрах управління службою відділів та прикордонних загонів для отримання інформації про тривоги від всіх розгорнутих технічних засобів охорони державного кордону і своєчасного реагування на обстановку;

засобів передачі даних (засобів зв'язку) від технічних засобів до командних центрів.<sup>33</sup>

Надзвичайно важливою, на нашу думку, є позиція держави щодо формування інформаційної безпеки громадян, особливо в умовах гібридних війн та глобалізаційних викликів. Погоджуємось з твердженням С. Горової, що саме системний підхід до проблеми організації інформаційної безпеки, формування загальнонаціональної інформаційної системи, скоординованої в своїй діяльності державою, може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз, у тому числі в сфері розвитку соціальних мереж, використання позитивних факторів розвитку інформатизації в національних інтересах.<sup>34</sup>

Соціальні виміри формування інформаційної безпеки включають протидію негативним інформаційним впливам, сприяння інформаційній діяльності, спрямованій на патріотичне виховання всіх категорій населення, утвердження

---

<sup>33</sup> Гібридна війна – чи вона взагалі існує? [Електронний ресурс] // НАТО ревію. – Режим доступу: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm> (дата звернення 19.10.2018 р.)

<sup>34</sup> Горова С. Проблеми інформаційної безпеки в соціальних мережах / С. Горова // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - № 1 (32). - 2014.- С. 136-139

загальнодержавної системи духовних цінностей, пропаганду толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільної солідарності на рівні вертикальних та горизонтальних зв'язків у суспільстві.<sup>35</sup>

---

<sup>35</sup> Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн [Текст] : монографія / [В. С. Куйбіда та ін.] ; за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ред. пол.-укр. журн. "Соц.-гуманітар. науки". - Київ : НАДУ, 2019. – 380 с.

## ВИСНОВКИ

У Висновках підсумовано основні результати дослідження. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

На сьогодні гібридна війна – не новий, але дуже актуальний вид війни, виражений не тільки у військовій площині. До арсеналу інструментів «гібридної» війни входять політична пропаганда та дезінформація, диверсійно-терористичні акції та економічні важелі впливу, підривна діяльність спецслужб на території противника та технології викривлення інформаційного простору. Термін «гібридний» позначає використання всіх наявних засобів тиску на противника, серед яких військові операції мають важливе, але другорядне значення.

Аналіз поглядів провідних військових науковців та реальних подій навколо України дає змогу окреслити основні її ознаки та умови гібридної війни:

існування єдиного центру, який планує, організовує і контролює ведення протиборства в усіх сферах;

поєднання конвенційних і неконвенційних воєнних дій та широкого спектру учасників війни (збройних сил, терористів, найманців, партизанів, ополченців, бандформувань, спецпідрозділів, відповідальність за дії яких не бере жодна держава, а також журналістів, дипломатів, економістів тощо);

зосередженість на боротьбі за свідомість людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними є не військові суб'єкти, а цивільні – ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації;

ведення протиборства в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Характерними особливостями ведення гібридної війни є:

активне застосування сил спеціальних операцій, сил розвідки, військових частин спеціального призначення; залучення або використання в цілях держави – агресора окремих осіб, груп, організацій та партій, їх можливостей, шляхом відкритого та/або прихованого маніпулювання їх поглядами і переконаннями;

розгортання та ведення широкої інформаційної війни для психологічної та ідеологічної підготовки свого населення, населення й особового складу збройних сил країни, проти якої готують і ведуть гібридну війну, світового суспільства з метою введення в оману стосовно істинних намірів агресора; створення сепаратистських рухів у державі, що є об'єктом гібридної війни на політичному, етнічному, або релігійному підґрунті; проникнення розвідки в усі сфери діяльності держави-жертви (як військової, так і державної), розгортання широкої агентурної мережі, підкуп державних службовців та окремих політичних діячів; вплив на фінансову систему, енергосистему, об'єкти промисловості (особливо воєнно-промисловий комплекс) для їх дестабілізації та припинення розвитку;

ведення торгівельних війн шляхом припинення транзиту, встановлення підвищених мит або заборони на ввезення товарів і недопущення їх на свої ринки з держави, з якою сплановано проведення гібридної війни;

розповсюдження зброї і боєприпасів в районах із сепаратистськими настроями населення;

створення або використання сприятливої політичної ситуації, в ході якої можливо розпочати приховані бойові дії і захоплення частини території суміжної держави з найменшими втратами;

централізоване управління діями збройних сил, сил спеціальних операцій, незаконних збройних формувань, сепаратистів, терористів, бойовиків, диверсійно-розвідувальних груп;

організація проведення плебісциту або референдуму в районах, спланованих до захоплення, для обґрунтування —етнічної агресії з псевдометою захисту інтересів окремих груп населення (іншої національності або віросповідання);

блокування або порушення комунікацій; створення загрози застосування угруповань збройних сил та захоплення певних районів території держави;

вивезення з окупованої (підконтрольної) території матеріальних цінностей, сировини й енергоносіїв;

встановлення на окупованій території підконтрольних державі-агресору органів державного управління; використання політичного, дипломатичного, економічного, інформаційного, конфесійного та інших видів невоєнного потенціалу країни агресора в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства та країни – жертви агресії.<sup>36</sup>

Основні зусилля з розвитку сектору безпеки і оборони передбачається зосередити на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України, зокрема на:

удосконаленні концептуальних та доктринальних засад підготовки та застосування військ (сил) і засобів сектору безпеки і оборони;

централізації управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, підвищенні рівня міжвідомчої координації і взаємодії;

узгодженні концепцій, стратегій і програм реформування та розвитку складових сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу;

удосконаленні системи державного прогнозування та стратегічного планування, системи планування застосування військ (сил) і засобів сектору безпеки і оборони.

---

<sup>36</sup> Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с.

## СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Banasik M. How to understand a hybrid war. *Securitologia*. 2015. No. 21(1). P. 19–34.
2. Blank, Stephen. Russia, Hybrid War and the evolution of Europe. *Second Line of Defense*. 2015-02-14, <http://www.sldinfo.com/russia-hybridwar-and-the-evolution-of-europe/>
3. Global Insurgency and the Future of Armed Conflict: Debating FourthGeneration Warfare. Edited by Regina Karp, Aaron Karp and Terry Terriff. Routledge Taylor & Francis Group, 2008. P. 303
4. Karber, Dr. Phillip A. Russia's Hybrid War Campaign, Implications for Ukraine & Beyond, Washington CSIS 10 March 2015, <http://fortunascorner.com/wp-content/uploads/2015/03/hybridwarfarebrief>
5. Scott, Jasper, and Moreland, Scott. The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter? In *Small Wars Journal*. Dec 2 2014. <http://smallwarsjournal.com/printpdf/18345>
6. **«Активні заходи» ЄСРП проти США: пролог до гібридної війни** [Електронний ресурс] : аналітична доповідь / Д. В. Дубов [та ін.] ; Національний інститут стратегічних досліджень. - Київ : [б. в.], 2017. - 88 с.
7. Бобров, Ю. Проблеми правосуддя під час воєнного конфлікту на сході України та гібридної війни // *Публічне право : наук.-практ. юрид. журн.* - 2017. - № 4 (28). - С. 32-39.
8. Гібридна війна – чи вона взагалі існує? [Електронний ресурс] // НАТО ревію. – Режим доступу: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm> (дата звернення 19.10.2018 р.)
9. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. – С. 56.

10. Гібридна війна: in verbo et in praxi [Текст] : [колект. монографія] / [О. Базалук та ін ; під заг. ред. проф. Р. О. Додонова]. - Вінниця : Нілан, 2017. - 411 с. - Бібліогр.: с. 386-410. - 300 прим. - ISBN 978-966-924-507-6

11. Горова С. Проблеми інформаційної безпеки в соціальних мережах / С. Горова // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - № 1 (32). - 2014.- С. 136-139

12. Гусаров В. Россия усиленно осваивает тайные военные операции гибридного характера. Аналитика группы «ИС». 2016. 17 берез. URL: [https://antikor.com.ua/articles/91464-rossija\\_usilenno\\_osvaivaet\\_tajnye\\_voennye\\_operatsii\\_gibridnogo\\_haraktera.\\_analitika\\_gruppy\\_is](https://antikor.com.ua/articles/91464-rossija_usilenno_osvaivaet_tajnye_voennye_operatsii_gibridnogo_haraktera._analitika_gruppy_is) (дата звернення: 03.02.2021).

13. Живилю, Є. О. Механізми інституціонального забезпечення системи кібернетичної безпеки в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Живилю Євген Олександрович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. - Харків, 2020. - 19 с.

14. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2016. – С. 21.

15. Камінський, С. М. Народні панцерники в гібридній війні на Донбасі [Текст] / Сергій Камінський. - Київ : ДрімАрт, 2021. - 223 с.

16. Клаузевиц К. фон. Принципы ведения войны / Пер. с англ. Л.А. Игоревского.— М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.— С. 30.

17. Клаузевиц К. фон. Принципы ведения войны / Пер. с англ. Л.А. Игоревского.— М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.— С. 30.

18. Конах, Вікторія. Зовнішні загрози розвитку національних медіапросторів: наукове осмислення проблеми. Стратегічні пріоритети, № 3 (36), 2015: 143-150.

19. Котенко А.О. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту / А.О.Котенко [Електронний ресурс] // Міжнародні відносини. Серія

«Політичні науки». – 2017. – №13. – Режим доступу: [http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol\\_n/article/view/3070/2758](http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758).

20. Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с. : рис.

21. Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с.

22. Кубявка Микола Богданович Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Кубявка Микола Богданович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2017. - 21 с.

23. Курило, В. С. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на Сході України [Електронний ресурс] / В. С. Курило, С. В. Савченко // Education and pedagogical sciences. – 2017. – № 2. – С. 5–13.

24. Левантович, О. Гібридні війни ХХІ століття: нові виклики для медіапростору [Електронний ресурс] / О. Левантович // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика. – 2019. – Вип. 45. – С. 52–59.

25. Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози / О. Литвиненко // Українознавчий альманах. - 2016. - Вип. 19. - С. 171-174.

26. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. — Х.: Віват, 2015. — 304 с.

27. Мануйлов Є.М. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни» / Є.М. Мануйлов, О.В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія:

Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – № 1 (32). – 2017. – С.26-37.

28. Марцінко Н.М. "Гібридна війна" Російської Федерації: вплив на економічний розвиток України [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Марцінко Наталя Миколаївна ; Нац. акад. сухопут. військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2021. - 20 с.

29. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн [Текст] : монографія / [В. С. Куйбіда та ін.] ; за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ред. пол.-укр. журн. "Соц.-гуманітар. науки". - Київ : НАДУ, 2019. – 380 с.

30. Рижук, О. М. Інформаційна безпека України в умовах глобалізаційних викликів та гібридної війни [Текст] : монографія / О. М. Рижук ; за ред. Бебика В. М. ; Відкр. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". - Київ : Університет "Україна", 2019. - 177 с. - Бібліогр.: с. 154-177.

31. Твердохліб, Ю. М. Інформаційно-психологічні операції у російсько-українській гібридній війні [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Твердохліб Юлія Михайлівна ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2020. - 16 с.

32. Ткач, Володимир. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. Стратегічні пріоритети, № 1 (38), 2016: 99-109. [http://www.niss.gov.ua/public/File/Str\\_prioritetu/polituka\\_1\\_2016.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/polituka_1_2016.pdf)

33. **Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини** [Електронний ресурс] = Ukraine as a civilizational subject: from potencies to a new worldview and human existence : монографія / С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов ; Національна академія наук України, Інститут всесвітньої історії. - Київ : "Наукова думка" НАН України, 2020. - 258 с.

34. Чекинов С. Г., Богданов С. А. О характере и содержании войны нового поколения. Военная мысль. 2013. № 10. С. 13–24.

35. Черненко, Тетяна. Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни. Стратегічні пріоритети, № 4 (37), 2015. [http://www.niss.gov.ua/public/File/Str\\_prioritetu/4\\_2015\\_Polityka.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/4_2015_Polityka.pdf)

36. Якубова, Л. Д. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів [Текст] / Лариса Якубова. - вид. 2-ге, перероб. - Київ : Кліо, 2020. – 389.

---